

Folkeminder fra Janderup og Billum sogne

Af Knud Jensen

Folkeminder er traditionsstof, meddelt af folk enten om noget, de selv har oplevet, eller som andre har fortalt dem. Sådant erindringsstof supplerer på god måde det skrevne stof, arkivstoffet. Begge former for historiske oplysninger er af væsentlig betydning, når man vil danne sig et billede af tidligere generationers tilværelse. I det følgende vil jeg bringe nogle folkeminder fra Janderup og Billum sogne i Ribe amt. Jeg har forsøgt at knytte oplysninger fra kirkebøger og andet arkivmateriale til nogle af disse beretninger og håber, at jeg på den måde bedre har belyst baggrunden for de begivenheder og forestillinger, der beskrives i folkeminderne, navnlig med hensyn til sted, tid, udbredelse og oprindelse.

Det er ikke meget folkemindestof, der i ældre tid er optegnet fra Billum sogn. Evald Tang Kristensen har således ikke ret mange optegnelser fra Billum og i øvrigt heller ikke fra Janderup. Men Janderup sogn er alligevel bedre stillet end Billum, idet H. M. Iversen fra Bandsbjerg i 1857 optegnede nogle gode sagn fra Janderup sogn. Disse sagn kan læses med kommentarer ved H. Ellekilde i *Fra Ribe Amt* 1957. I kommentarerne nævnes det, at H. M. Iversen i sommeren 1857, kun 15½ år gammel, var skriver på Varde byfogedkontor, og at han i 1863 udvandrede til USA, hvor han blev inddraget i den Nordamerikanske borgerkrig og faldt på Nordstaternes side. Jeg har fundet et par oplysninger mere om dette intelligente unge

menneske i kirkebogen: Den 28/10 1857 meldte »Hans Marinus Iversen, født 25/11 1841 i Bandsbjerg«, Janderup sogn, afgang til København som »Studerende«. Hvad og hvor han studerede, ved jeg ikke, men det kan vel tænkes, at han har været på Blaagaard seminarium, eftersom han senere nævnes som lærer. I 1862 var han tilbage i Janderup sogn, og han omtales da som »Ungkarl, Skolelærer i Hyllerslev«. Tre gange er han anført som sådan i kirkebogen, hver gang som fadder. Således den 16/11 1862, da barnet Ole Hansen i færgegården i Janderup blev døbt.

Ud over de sagn, der er trykt i Fra Ribe Amt 1957, har H. M. Iversen i 1857 til folkloristen Svend Grundtvig indsendt en del ordsprog, rim og remser samt talemåder fra Janderup sogn¹.

I det følgende nævnes eksempler på dette materiale, der er optegnet for ca. 130 år siden og hidtil ikke offentliggjort:

»De jawer et, så · han æ mand, han ræj o æ tørreklå · d« (det jager (haster) ikke, sagde han manden, han red på tørvestakken). Og det var jo rigtigt, for han kom ikke langt på den måde!

»A sto mi ejen asart, så · han Pe Rygaard om æ åltergång« (jeg står min egen hasard (risiko) sagde han Peder Rygaard om altergangen). Det betyder vel, »jeg klarer selv den sag, det problem«. Udtrykket »stå asart« forklares af H. F. Feilberg i »Ordbog over jyske Almuesmål« som risiko, fare. Talemåden henviser sikkert til skoleholder Peder Rygaard i Tarp, Billum sogn. Han døde i 1768, altså ca. 90 år inden H. M. Iversen optegnede talemåden. Omkring 1975 fortalte Jes Justesen (f. 1905) i Hyllerslev, at de gamle sagde, at »Wålle Madsen ku spøt en skro så stuer, te der ku vælt en las mog øwer 'en« (Ole Madsen kunne spytte en skrå så stor, at der kunne vælte et læs møg over den). Det var naturligvis en grov overdrivelse, men talemåden siger vel en hel del om befolkningens humoristiske sans i almindelighed og om Ole Madsen selv i særdeleshed. Sidstnævnte boede på gården matr. nr. 9 i Hyllerslev og

døde i 1884. Altså huskedes også talemåden om ham ca. 90 år efter hans død!

Niels Jørgensen (f. 1905) i Nørre Billum har meddelt denne remse:

»æ Oel bøwlere, æ Bellom vrøvlere o æ Jannerop snøvlere« (de Ål bøvlere, de Billum vrøvlere og de Janderup snøvlere). Denne remse giver en karakteristik af beboerne i de tre sogne. Folk i Janderup var vel noget langsommelige og konservative. De var »snøvlere«. Folk i Billum var mere livlige, mere udadvendte og mere med på det nye, også politisk. De var faktisk »vrøvlere« i forhold til Janderupfolkene!

Men nu tilbage til H. M. Iversens optegnelser fra 1857. Blandt hans børnerim kan følgende nævnes:

»Pejer, Pe læjer, Pe ronnevæjer (vædder),
fløw (fløj) op i æ vejer (vejret, luften)
o æn stuer styk læjer (læder).
O håed (havde) æ læjer et holt,
så håed Pejer falden (var Peder falden)«.

De første ord af denne remse, husker jeg fra min barndomstid i 1920'erne.

»Drej saw mussi mjaw,
fir skjælling (skillinger) om æ daw.
Fo wost (få ost) o smør,
fo hamp o hør,
o en gue kand øl om awtener.«

Man drak af og til varmt, hjemmebrygget øl til aftensmunden.

»Ride, ride ranke,
sku æ hest den blanke,
hesten den er avildgrå,
o der sot a mi pues o (satte jeg min pose på),
o så rej (red) a te møl.
Så rej a fræ æ bøj o te æ bøj (byen)
o dær wår ingen ander hjem
som trej skidden kwinder.
Den jen spond,

o den anden vond,
o den tride røer i en pot mjølgrød (melgrød).
Så kám a i hind grød o slek.
Så tow hun en stuer stök
o slow mæ o mi soerrök (sårede ryg?).
A rænd o de brænd (jeg løb og det brændte),
a rej o de swej (jeg red og det sved).
Så kom a en lidt hen.
Dær sod lille grås i dynd.
Så tow (tog) a mi stumpe knyw (kniv),
den sták a i grås hind lyw (liv = bug).
Så tow a hind vuomtarm (vuom = vom, mave),
den gjor a te en lomtarm.
Så rej a te kongens goer (gård).
Dær fæk a sødgrød o vinsop te mi næder (nadver).«

Disse gamle remser er interessante. De siger noget om det før-industrielle samfund og giver oplysninger om udtalen af dialektord for ca. 125 år siden. »spond« og »vond« er datidsformer af ordene spinde og vinde (uldgarn). Ifølge H. F. Feilberg skal ordet »grås« have været anvendt som betegnelse for en grå ko. Jeg har ikke kunnet fastslå, hvad ordet »lomtarm« betyder. »Vinsop« (vinsuppe) var en fornem og yndet ret.

I 1969 optegnede jeg nogle børneremser efter meddelelse af Pernille Mikkelsen, f. Jakobsen, f. 1884 i Janderup sogn. Som man vil se, er der typemæssig lighed mellem remserne fra 1857 og Pernilles remser:

»Saw draw mussemaw,
fier skjellinger om æ daw,
tow (to) te øl o tow te mad,
så goer bedstes skjellinger ad.«

»Bedste« var bedstemoderen. Hun sad med barnet på skødet og nynnede remsen. Ordene *øl* og *mad* er sikkert en gammel udtryksform, der formentlig dækker begrebet føde – drikke og spise – i almindelighed². Kulturhistorie kan være »skjult« på ydmyge steder!
En anden af Pernilles remser lød sådan:

»Ri te møl mæ tow føl,
ri te bager mæ tow plager.
Dær wår et anne hjem end trej skidden kwind.
Den jen sod o od (åd = spiste),
den annen sod o dråk (drak),
den tredje sod o rør i en pot mølgrød.
Dær kom lille Pæjer ind o slek,
o dær fik han en stuer støk (stykke) o hans røk (ryg).
Han ræ · n (rendte) o det bræ · n (brændte),
o så kom han te kongens goer innen awten (aften).«

Flere varianter af disse remsetyper findes bl.a. i E. Tang Kristensens »Danske Børnerim, Remser og Lege«, Århus 1898.

I 1967 meddelte Niels Brun Østergaard Jensen (f. 1890) i Billumgårde en vrøvleremse (»indbydelse«) som han havde lært af sin mor, der var født 1856 i Billum sogn. Den lyder således:

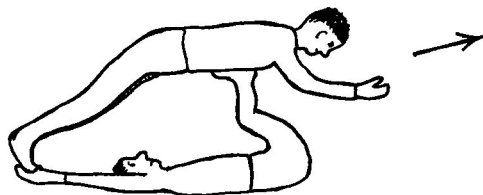
»Væsgue o kom om te wås o æ toesde o fo en
swingom i æ foeste. Øl o brændvin hær vi et,
o kjød og brød de foer I et, men vel I ha nowe
foerknæw'err, så ska I sjæl fin dem.«

(Vær så god at komme om til os på torsdagen at få en swingom i fårestien. Øl og brændevin har vi ikke, og kød og brød det får I ikke, men vil I have nogle fåre-gødnin-ger, så skal I selv finde dem).

I 1964 fortalte Hans Nielsen, kld. »Hans Skipper«, f. 1890 i Janderup, at der tidligere blev drukket mange kafepuncher på Janderupegnen. Brændevinen opbevaredes ofte i en flaske med en forhøjning i bunden, og når der var brugt så meget af flaskens indhold, at forhøjningen ragede op over brændevinen, sagde man: »No ska vi te o spår o'et, for no ka vi sie Helgoland«. I Holdbi kro, Holbøl sogn, Sønderjylland, kaldte man forhøjningen i flaskens bund »Bornholm«.

I 1974 fortalte samme Hans Skipper, at drengene i hans barndomstid legede »o sæt brød i æ ovn«. En dreng lagde sig på ryggen med armene strakt vandret bagud og be-

Fig. 1. Legen »o sæt
brø i æ ovn«. Tegnet af
Knud Jensen.

nene løftet i krum stilling. En anden dreng lagde sig med brystet hvilende på førstnævnte drengs fødder og med sine egne fødder anbragt i førstnævntes hænder. Legen bestod i, at drengen, der lå nederst, slyngede den anden dreng opad og fremad med benene, som han hurtigt strakte udad og fremad, og med hænderne, der havde fat i den andens fødder (som en katapult). Denne leg blev leget på marken eller i engen, hvor jorden var blød (fig. 1).

På skolepladsen blev der i frikvartererne spillet »pind« med en kort og en lang pind samt to mursten. Den korte pind blev lagt hen over murstenene, der var anbragt på højkant, parallelt med hinanden. Med den lange pind blev den korte vippet langt ud på pladsen. Der hørte en del regler til dette spil.

Johannes Rødtness (f. 1890) i Billum og Jakob Frandsen (f. 1892) i Hallumvad fortalte i 1974, at de som børn le-

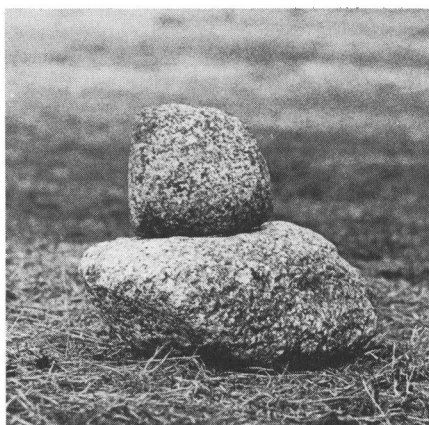

Fig. 2. To sten, en »kok« og en
»høne«, opstillet af Jakob
Frandsen i 1974. Foto: Knud
Jensen.

gede »o slå æ kåk a æ høen«. De lagde en sten (kokken = hanen) oven på en lidt større sten (hønen). Så stillede de sig i en bestemt afstand derfra og kastede med en håndstor sten mod »kokken og hønen«. Det gjaldt om at slå den øverste sten af den nederste (fig. 2).

Jakob Frandsen fortalte også, at de på legepladsen i Hyllerslev skole legede »o ri o æ kåkesrå · n«. Legen gik ud på, at en stor dreng løb rundt med en mindre dreng på nakken. To sådanne »ryttere« kunne forsøge at vælte hinanden ned. Ordet »kåkesrå · n« har sikkert samme betydning som »hønsrå · n«, der betyder det sted, de stænger eller rafter, hvorpå hønsene sad. I Hyllerslev legede de også »græsrytter« (fig. 3).

Gemme- og fangelege var populære blandt børnene. De »spøgt« (legede) »tæk«, »put«, »klapfonnes« og »løs o sto«. En af deltagerne i sådanne lege skulle »sto« (stå), altså opholde sig på »ståpladsen«, hvor de øvrige deltagere kunne

Fig. 3. Udsnit af skolebillede, Hyllerslev, omkring 1905. Til venstre to drenge, der leger »o ri o æ kåkes rå·n«. Til højre leges der »græsrytter«. Fem drenge deltager i denne leg. De to øverste har fat i hinandens arme og prøver gensidig at vælte hinanden ned. Foto: Rasmus Vind, Janderup højskole.

fanges eller klappe sig fri. Udvælgelsen af den, der skulle stå, blev truffet ved tælleremser. Klara Sørensen (f. 1891) i Billum Tarp husker denne tælleremse: »ære være bunes knapper, æren dæren donnern di, du er f, r, i – fri«.

Pigerne legede mest sanglege eller spillede med bolde, som de selv eller deres mødre havde syet af tøj. Sådant en bold havde Kirstine Madsen, f. Nielsen (f. 1890). Hun har også fortalt mig, at de spillede med marmorkugler (kugler af brændt ler), som de trillede i et lille hul, de lavede i jorden. Det var især om foråret, at denne leg var populær, og det skete, at de spillede med kuglerne, når de var på vej hjem fra skolen i Janderup til Kirstines hjem i »Nørhebo« (gården matr. nr. 4d af Bandsbjerg). Hun fik i skolen udleveret »en kimlerseddel«, hvorpå meddelelse om et eller andet offentligt anliggende var skrevet. Hun gik med sådanne sedler til de to Strudvadgårde, til Ole Mikkelsen og Mads »Bank«. I skolen fik hun også udleveret »offersedler«, som hun gik med til de samme folk samt til Anton Baun og John Johnsen. Offersedlerne var vistnok blå til degnen og hvide til præsten. De var beregnet til, at folk deri skulle indpakke penge til præsten og degnen, og disse penge skulle »ofres« i kirken.

Johanne Pedersen (f. 1868) i »Øster Kærup« (ejendommen matr. nr. 111, Janderup mark) var kun 5 år, da hun blev sendt i skole i Kærup, for så kunne hun følges med sin søster, Elle Marie (f. 1866). En dag blev hun træt af at være i skolen og løb hjem, men det skulle hun ikke have gjort, for hendes far gav hende besked om at gå ud i haven og finde sig en passende pind. Med den fik hun ris og blev sendt tilbage til skolen (fig. 4).

Bygmester Christen Pedersen Christensen, kld. »Kræn Baun« (f. 1883) gik til skole i den gamle stråttækte skole i Hyllerslev fra omkring 1890. Han skulle trille lærer Søren Hansen Elbos mælk på trillebør ned til landevejen, og om vinteren skulle han sommetider fyre op i kakkellovnen i skolestuen. Det skete også, at han blev sat til at tømme skolens latrinspannd. Omkring 1900 skulle et par af de ældste piger feje gulvet i Hyllerslev skole og strø det med

Fig. 4. Skolebørn fra Kærup skole omkring 1878. Yderst til venstre Johanne Pedersen og yderst til højre hendes søster, Elle Marie. Nr. 2 fra venstre er ukendt. Nr. 3 kan være Ane Christensen, plejedatter hos Benned Pedersen. Børnene har tilsyneladende deres pæne tøj på. Udsnit af fotografi i forfatterens besiddelse. Ukendt fotograf.

sand. Sådan havde det sikkert været i lang tid. I 1874 betalte sognerådet 4 mark for 1 læs sand til Hyllerslev skole, og det var uden tvivl gulvsand³. Da Jakob Frandsen fra Hallumvad gik til skole i den gamle skole i Hyllerslev, stod der i skolens forstue »en bing« (stor kasse) med gulvsand i. En dag omkring 1902 kom Morten Eskesen på besøg i skolen. Han havde jo selv været lærer i Hyllerslev⁴. Jakob kunne huske, at han fortalte børnene træk fra bibelhistorien, og så tog han en lille hvid sten op af lommen og sagde, at det var en sådan sten, David havde brugt, da han fældede Goliat!

Min mor, Ane Marie Jensen (f. 1899) i Janderup, gik til skole i Kærup. Fra hendes hjem, ovennævnte ejendom matr. nr. 111, Janderup mark, var der ca. 2 km til skolen, og vejen var dårlig om vinteren, så børnene ofte var våde om fødderne, inden de nåede skolen. De gik i træsko, og

sne og pløre fandt vej ind til strømperne. Men de havde tørre strømper med, og når de kom til skolen, skiftede de. De våde strømper blev tørret på kakkelovnen i skolestuen, og træskoene blev anbragt rundt om denne varmegiver, således at alt var tørt, når de skulle hjemad sent på eftermiddagen. Det var Klitgaard, der var lærer. Han var en flink mand, men han havde sine særheder. Således havde han altid en spytbakke stående ved katederet, og da han altid skrædede, var den altid fuld. Han var meget interesseret i børnenes tænder. Han sagde, at de skulle tygge madden 20 gange. Det var jo godt nok, men han rodede også børnene i munden for at se, om der var huller i tænderne, og det brød børnene sig ikke om. Han spillede violin, når børnene sang. En sommerformiddag var det varmt, og vinduerne i skolestuen stod åbne. De havde sangtime, og læreren spillede på violin. Pludselig stak en sigøjner, der havde sin vogn stående i nærheden, hovedet ind ad vinduet og sagde noget til børnene. De stivnede af skræk. De havde fået at vide, at sigøjnere stjal børn. Klitgaard havde det ikke meget bedre. Han stak violinen under armen og sprang ud ad et vindue i den modsatte side af skolestuen og løb ind i sin lejlighed. De sølle unger var så alene tilbage, mens sigøjneren lo ad dem. Så snart han var væk, løb de alle hjemad!

Jeg har selv gået til skole i Hyllerslev hos lærer Poulsen og hans kone Helene. I skolen var der to klasser, »æ lille skuel« og »æ stuer skuel«. I yngste klasse var der (1927-28) ingen elektrisk lys. I den ældste klasse var der en enkelt lampe midt i rummet. Sidst på eftermiddagen om vinteren kunne vi i »æ lille skuel« ikke se til at læse, fordi det blev mørkt, og så kom vi ind i »æ stuer skuel«, hvor vi små børn blev anbragt rundt omkring i klasseværelset. Begge lærerfolk var gode fortællere, især når det drejede sig om bibelhistorie. En dag skulle min jævnaldrende skolekammerat, Svend Aage Werenberg, gengive beretningen om det besøg, Gud og to engle aflagde hos Abraham og Sara i Mamrelund. Han sagde da: »O så jen daw kãm Gud o tow engle te Abraham o Saras tjelt. O da di håed snakket ledt, så såe

Sara, te di sku væsgue o kom ind o fo æ kaffe«. Denne form for gæstfrihed kendte han jo hjemmefra!

Elle Marie Pedersen (f. 1866) var min »bedste« (mormor). Efter hende har jeg optegnet nogle remser, som hun huskede fra sin barndom. Disse små kulturminder er sjove og giver udtryk for gammeldags forhold og tankegang. Hvis solen skinnede på Pedersdag (22. februar) sagde de: »Pæjer mæ æ rø · skjæg, han lokker æ smo piger ud te æ husvæg« (Per med det røde skæg, han lokker de små piger ud til husvæggen). Peder med det røde skæg var solen, men jo også Sct. Peter! Den, der blev sidst færdig med et måltid, kaldtes »gummelstok«. De sagde »gummelstok for alle nok« (g. får aldrig nok). Om den, der kom selvbuden – vel til et gilde – sagde de: »Den, der kommer sjælbøjen, han ska sed o æ dartre« (den, der kommer selvbuden, han skal sidde på dørræet). I de gamle huse var dørræet – dørtærskelen – ofte ret høj. Om én, der havde travlt og var urolig, sagde de: »han far ront som en wærel o en da · r« (han farer rundt som en hvirvel på en dør). Døre i stuehuset og navnlig i udhuse var ofte lukket med en hvirvel, som regel udskåret af træ. Den drejede sig om et søm eller en skrue, og den kunne med tiden blive noget ledløs og bringes til at snurre ved en let bevægelse.

Elle Marie og hendes søster, Johanne, havde ikke »kywens« (købte) »spøgsager« (legetøj). Fra Vesterhavet skaffede de sig konkylier og muslingeskaller, som var deres »husdyr«. Alt efter form og størrelse blev disse i børnenes fantasi til heste, køer og får, der blev flyttet på »marken« og bragt i »stald«. Det var almindeligt, at børnenes legetøj var hjemmelavet. De »dækkeb · n« (Dukker), Kirstine Madsen legede med som barn, havde hendes mor selv lavet af klude.

Ved den tid af året, da de store markeder afholdtes i Varde, satte Elle Marie og Hanne (hendes søster) sig ved vejen, der førte forbi deres hjem fra Hallumvad mod Kærup. Når markedsgæsterne kom kørende, råbte de to børn: »mærkengjaw, mærkengjaw, a hår et fåt o spies i fjøwten daw« (markedsgave, jeg har ikke fået (noget) at

spise i 14 dage), og så kastede folk æbler, pærer og kandis til dem. Det var omkring 1875.

Børnene kom tidligt ud at tjene, især hvis de var fra et fattigt hjem med mange børn. Kræn Baun var 7 år, da han første gang var ude at tjene, og i 1963 fortalte Johannes Aksel Hansen (f. 1889) i Vestager, Billum sogn, at han som 8'årig tjente hos Povl og Karen »Korsvej« i Janderup. I 1898 fik han plads hos Jens Sørensen i Kærup, hvor han derefter var i fire år. De havde et engstykke ved Filsø,ovre ved søens vestside, ad Kjærgård til. Høet fra denne eng færgede de ad grøfterne over til det faste land i en båd. Det var en ca. 4 meter lang fladbundet pram. De bar høet på bærestænger ned til båden. Bærestængerne var ca. 3 meter lange. Johannes var med til at bære høet. En gang var det særligt hårdt for ham. Han var da 12 år og bar sammen med Jens Sørensen. Terrænet, de gik på, var blødt, og de sank sommetider i til knæene. Pludselig sortnede det for hans øjne, og han besvimed. Da han kom til sig selv igen, havde de fyldt solbærbrændevin i ham, og han lå oppe på det faste land. Da de kom hjem, og konen, Ab'lon (Abelone), hørte om det, var hun »et gue« (ikke god = vred), og Jens Sørensen var også »lie« (led) ved det⁵. Når de skulle til Filsø, stod de op ved firetiden om morgenen. De kunne så være ude ved søen med hestevogn ved syvtiden. Undervejs var de inde på »Filsøhjem«, en gård, hvor de fik »en pons« eller kaffe med »brown sukker« og et stykke »sæjteåg«. De slog så hø til henad kl. 12, og så havde de »mæjelaw«. De prøvede at sove middagsøvn, men det kneb på grund af bremserne, der ustandselig sværmede omkring dem. Hjemmefra havde de medbragt hjemmebrygget øl og brændevin samt en stor »tæjn« (trækasse) med mad. »Æ skjæggemand« (lerdunken) med øllet blev sænket ned i vandet i en grøft, for at det skulle holde sig koldt. De slog så hø til henad kl. otte om aftenen. Så blev høet læsset på vognen og kørt hjem til Kærup. På en mark tæt ved gården blev høet spredt ud af »æ kwindfolk«, og det lå så der og tørrede, hvorefter det blev stakket og kørt ind. Det var jo lettere at tilse høet hjemme ved går-

den end ude ved Filsø. De havde en eng i Hyllerslev. Der slog de hø en gang, da Johannes var 9 år. Hans »Båel« i Hyllerslev slog for dem. De begyndte kl. fire om morgenen, og Johannes, der skulle rive høet sammen, frøs sine bare fødder. Hans sagde da til ham, at hvis han skulle tisse, skulle han lade vandet på fødderne. Det varmede, men jo kun i kort tid!

»Æ jøwer'r« (hyrdedrengene) eller »æ kudreng« (kodrengene), der passede kvæg i engene ved Varde å, havde et ret frit liv. De skulle bare passe på at holde kreaturerne på eget areal, for hvis en ko løb ind på et andet mark- eller engstykke, risikerede de, at markmanden Søren Lassen kom efter dem⁶. De stegte kartofler i opdrevne, tørre vandplanter eller i tørret kogødning. Sommetider rodede de en »hommelbue« (hummelbiens bo) op med en kæp og sugede honningen ud. Der var hyrdedrengene både på den nordlige og den sydlige side af åen. Sydsiden kaldte de »æ skadsherredssie« og nordsiden »æ vesterherredssie«. Drengene fra de to sider af åen kom ikke sammen – åen var jo mellem dem – men de råbte til hinanden. De brugte også gensidigt smæderemser om hinanden. Drengene fra den nordlige side råbte:

»skadsherredsrotter, pesser i æ potter,
skider i æ pander o rier o weranne.«

Drengene fra den sydlige side kvitterede med at råbe:

»vesterherredsdreng, di skider i æ senge,
di leg'er ve æ diger o rier o æ piger.«

Meddelt 1973 af afdøde Elias Sillesen, f. 1888 i Tarpbage, Hostrup sogn, der heldigvis kunne begge remser, som jeg da havde hørt fragmenter af, men i øvrigt forgæves havde søgt hos mange ældre folk. Jeg håber ikke, at disse hyrderemseres lidt vulgære indhold vil støde læseren. Selv mener jeg, at de er morsomme, og at det er af betydning, at også denne side af tilværelsen bliver »vist frem«. De to remser giver vel udtryk for, at drengene i »de gode gamle dage«

hverken var bedre eller ringere, end drenge altid har været!

Denne skik at råbe over åen synes i øvrigt at være gammel. Blandt H. M. Iversens optegnelser fra 1857 findes en beretning om, at drengene i engene på Vesterherredssiden råbte en remse efter fannikerne, der sejlede forbi på åen, og til »Beboerne paa den anden Side af Aaen (Skads herred)« råbte man:

»Skeltring, skeltring, skidvom,«

hvilket skadsingerne besvarede med ordene:

»Klegfod, klærerast.«

H. M. Iversen tilføjer, at »selv gamle Mænd, der i øvrigt kunde være gode Venner, naar de mødtes med Aaen imellem sig, indledte Samtalen med disse Skældsord«⁷.

Der findes ud over landet en mængde remser om vejret og om de forskellige naturfænomener. Sådanne kulturlevn er alene meddelt mundtligt fra den ene generation til den anden og bragt fra den ene egn til den anden. På den måde er der i tidens løb dannet utallige varianter, men alligevel kan disse remser ligesom meget andet »folkedigt« opdeles i typer. Grundlaget for sådanne remser er en vis erfaring med hensyn til, hvorledes vejret artede sig under forskellige betingelser. Mange af remserne handler om risiko for regnvejr i forbindelse med høst. Johannes Rødtness i Billum meddelte i 1974 denne remse:

»Når æ skyer er som en kleppet foer (klippet får), så for vi regn ihvordan det goer.«

Og fra Line Frandsen (f. 1892) i Janderup har jeg denne remse:

»Når æ røwhaller goer i vester o øster,
så ka en la et sto så læng en løster.
Når di goer i sønder o naer (nord),
så ska en ta et i law det er taer (tørt).«

Det er kornhøsten, der tænkes på. »Røwhaller« = rævehaller, er langagtige skyer. Klara Sørensen i Billum Tarp har meddelt remsen:

»Syndesvæjr te mæje gir ugesvæjr te fræje«

(søndagsvejr til middag giver ugesvejr til fredag). Klara har også fortalt, at de gamle mente, at tordenvejr kom op »imud æ væjr« (mod vinden), og det var vistnok en udbredt opfattelse. Niels Hansen Jensen (f. 1831) i Hyllerslev sagde, at »nær æ tårn komme op østen alse kjærk, så blywer et hor væjr« (når tordenen kommer op østen for Alslev kirke, så bliver det hårdt vejr). Det var jo folk i Hylleslev, der havde den mening. Mange mente, at tordenvejr »kom op« med højvande og »gik ud« med lavvande. Formentlig spillede åens, Hobugts og Vesterhavets nærhed en rolle i forbindelse med denne antagelse. Ane Marie Jensen i Janderup har fortalt, at de gamle mente, at skorstenene på husene trak mod »æ o« (Varde å), og det skal have været en kendsgerning, at skorstenene på de gamle huse i Janderup hældede mod syd. Ligeledes mente man, at der var en vis sammenhæng mellem tidevand og fødsler, både hos mennesker og husdyr. Man forestillede sig, at fødselen først skete, når vandet steg, ved højvande. I Ane Marie Jensens barndomshjem i »Øster Kærup« blev alle beboerne i huset kaldt op, når det tordnede om natten, og alle blev klædt på. Bibelen og salmebogen blev taget frem, og der blev læst højt af begge bøger. Ane Maries far så efter i almanakken, hvornår det var »floti« (flodtid = højvande). Han var ellers ikke så bange. Han sagde: »hvis gud vil bewår wås, så ka æ lyn godt slå nie i wår træskohæl uden o skåe wås«. Nogle steder blev en brødkniv lagt frem, så man hurtigt kunne skære kreaturerne fri, hvis lynet slog ned, og mange steder puttede man sine redepenge og værdipapirer i en pose, således at man med kort varsel kunne bringe disse ting ud af huset. Det, man var bange for, var lynnedslag i de letantændelige stråtage. Der var nogle, der troede, at »tårnstien« (tordensten = forste-

nede søpindsvin) var faldet ned fra himlen under et tordenvejr, og at de kunne beskytte mod lynnedslag. Min mormor, Elle Marie Pedersen, lagde sådanne sten i vindueskarmene!

Når luften på varme dage i forårs- og sommertiden ligesom bølgede hen over jorden, sagde man: »æ låkemand drywer mæ æ foer« (driver med fårene). Denne oplysning har jeg fra Niels Beck (f. 1907) i Janderup, der huskede dette udtryk fra sin barndom. Kirstine Madsen huskede samme fænomen og næsten samme talemåde. Da hun var barn, sagde de: »Pe låkemand drywer mæ si foer«. I egnene østpå, Starup, Fåborg og Åstrup sogne, drev lokkemanden med gæs. I Sønderjylland hed væsenet »Jakob Løj« og i Vendsyssel »Låkki«.

Ane Marie Jensen har fortalt, at hun som barn har set luftspejlinger fra sit barndomshjem, matr. nr. 111, Janderup mark. Om sommeren, når det var varmt, ofte om morgenen, kunne det ses mod syd og øst, ikke mod vest og nord. De kunne se skibsmaster og tage af bygninger på himlen, ca. en halv meter over horisonten. Det var tydeligt at se. Sorte skyer, der hobede sig op i vest, kaldte hendes mor, Elle Marie Pedersen, »æ vesterbukwonner« (vesterbo-konerne). Kvinderne i Oksby bar en særlig dragt, »æ vesterbuklæjer« (vesterbo-klæderne).

De gamle brugte geografiske betegnelser, der passede med deres opfattelse af den verden, der omgav dem. Åen, der flyder gennem egnen, kaldte de ikke Varde å, men Janderup å. Således omtales den allerede i 1696, da Peder Jørgensens søn af Janderup druknede »udi Jandrup Aae ved Kircken«⁸, og således har jeg hørt folk nævne åen i 1930'erne. Ja, under en samtale i 1975 med Andreas Kjeldsen (f. 1894) i Kærup, sagde han spontant »Janerop o« om dette vandløb!

Områder, der lå i en vis afstand nordpå – uden faste geografiske grænser – kaldtes her »æ na · rland« (nørrelandet). F.eks. var Viborgeggen »æ na · rland«. Betegnelsen forekommer endog i kirkebogen et par gange, således den 24. juli 1791, da »Natmandsfolk fra Nørlandet« fik en dat-

ter døbt i Janderup kirke⁹. Områder sydpå benævntes som »æ sønden«, og man drog »sønderud«. Det var nok mest Sønderjylland, man tænkte på i den forbindelse. Ligesom »æ na rland« var nok også betegnelsen »æ sønden« meget gammel. Det er uden tvivl sidstnævnte betegnelse, der forekommer i kirkebogen den 11. juni 1752, da Maren Jepsdatters »uægte« søn blev døbt i Janderup kirke. Til barnefader udlagde hun »en Kniplings Kræmmer ved Navn Nicolai fra *Synden*«¹⁰. I de to sogne foregik der – så vidt jeg har kunnet konstatere – mest en nord-sydgående bevægelse. Man rejste vistnok i mindre omfang østpå, og der findes mig bekendt da heller ikke på vesteregnen nogen folkelig betegnelse for områderne østpå i Jylland.

Efter beliggenheden betegnede man også landsbyens forskellige bebyggelser. Janderup delte man i »æ østerby«, »æ medtby« og »æ vesterby«. Disse betegnelser er gamle. De nævnes allerede i Danske Atlas 1769¹¹, men de er sikkert langt ældre. Således nævnes det i kirkebogen, at 30. april 1697 døbttes »Hans Hansens søn af *Øster Jandrup* ved navn Hans«¹². Den vestlige del af Janderup kalder man endnu »æ Vesterby«. De to andre betegnelser synes at være forsvundne samtidig med stationsbyens opkomst.

Da Kræn Baun (f. 1883) som ung var på Fanø, sagde fannikerpigerne: »Hår I sie den ny oppelandskåel« (oplandet = fastlandet i modsætning til øen, altså: »har I set den nye karl fra fastlandet«)¹³.

Retningsbetegnelser blev tidligere brugt meget mere end nu om dage. Man sagde: ind, ud, hen, over, op, ned, når man omtalte retningen til et eller andet sted. Man sagde altså ikke bare »til Kærup«, men »ned til Kærup«. Disse betegnelser varierede imidlertid en del, alt efter hvor man boede og følte sig placeret i forhold til andre lokaliteter. Dog synes en bestemt retningsbetegnelse at have ligget fast. Man sagde altid »ud te Wåer« (*ud* til Varde), egentlig en mærkelig betegnelse, for man skulle vel synes, at man drog »ind« i byen. Modsat var der nogle, der sagde »ind ad Amerika«. Folk fra Janderup sogn om-

talte Blåvand i Oksby sogn som »æ Blowand«. Man brugte altså kendeord foran dette stednavn.

Vejen fra Janderup til Kærup kaldtes »æ bjærgvej«, fordi terrænet stiger fra det lavereliggende Janderup mod Janderup mark.

Også inde i huset brugte man retningsbetegnelser i Janderup og Billum sogne. Man sagde selvfølgelig *op* »o æ lowt« (på loftet), men man sagde også »op i æ kammer«, »op i æ dansk« (dørnset = dagligstuen), »op i æ awtægt« (aftægtsrummet), og disse rum lå vel at mærke ikke »oppe« på loftet, men »nede« i stueetagen i stuehuset. Man sagde også »ind i æ ståw (ind i stuen), men når man bevægede sig bort fra disse rum, gik man »ud«, f.eks. »ud i æ køkken« (som jo også var i stuehuset), »ud i æ kjørs« (kostalden), »ud i æ klyenhus« (klynehuset), »ud i æ hønshus«. Bemærk, at disse to sidstnævnte lokaliteter benævntes som »huse« til trods for, at det kun var rum i huset! Ligeledes benævntes sammenbyggede længer i en gård som »huse«, f.eks. »æ østerhus«, »æ vesterhus«. Formentlig havde disse betegnelser dog tidligere haft deres berettigelse. Det ser ud til, at gårdene på vesteregnen i 1700'tallet var sammensat af enligt beliggende bygninger, stuehus, stald, lade¹⁴.

Pladserne ved bordet – det bord man spiste ved – havde også betegnelser. Ved »æ øverbu · rænd« (den øvre bordende) sad manden. Ved »æ næjerbu · rænd« (den nedre, modsatte ende) sad undertiden konen, men hun havde oftest sin plads ved langsiden, ved siden af manden. Ved den nedre bordende havde mest aftægtskone eller en tilfældig besøgende sin plads. Jeg har undersøgt dette forhold ret nøje, men har ikke kunnet fastslå noget bestemt system for anbringelse af bordet i forhold til verdenshjørnerne!

I Janderup Vesterby boede tre søstre, Ane (f. 1845), Dorthea (f. 1856) og Mathilde Knudsen (f. 1862). De var døtre af Christoffer Knudsen og hans kone Kirstine i Janderup (fig. 5). De var ugifte og alle tre lidt »sølle« og originale. Komfuret i deres køkken kaldte de »æ indretning«. Det havde tre fyrruller, to foran, ud mod rummet, og ét

Fig. 5. De tre »sølle« søstre fra Janderup Vesterby. Fra oven: Dorthea, Ane, Mathilde. Omkring 1890. Foto: Th. Nielsen, Varde.

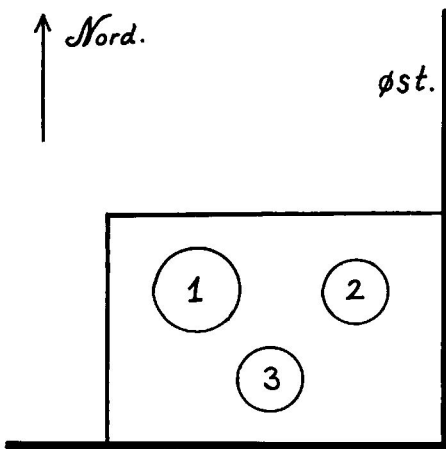

Fig. 6. Skitse af de tre søstres komfur, set ovenfra. 1: »æ forvål«. 2: »æ søndervål«. 3: »æ bagvål«. Tegnet af Knud Jensen.

bagved, ind mod væggen (fig. 6). De tre fyrhuller omtalte de på følgende måde: 1: »æ forwål (forhullet). 2: »æ sønderwål«. 3: »æ bagwål«. Nr. 1 var jo det fyrhul, der blev brugt mest, og betegnelsen for nr. 3 (baghullet) forklarer sig selv. Men hvorfor hed nr. 2 sønder-hullet, når dette fyrhul vitterligt vendte mod øst? Jo, det kom af, at komfuret i pigernes barndomshjem var anbragt sådan, at fyrhul nr. 2 vendte mod syd. De havde så overført betegnelsen derfra til aftægthuset, hvor de nu boede, selv om det ikke mere havde nogen mening¹⁵.

For ca. 150 år siden var størstedelen af de nordlige arealer i de to sogne tilgroet med lyng. Andreas Kjeldsen i Kærup havde hørt de gamle sige, at man kunne gå fra Kærup til Tarm »uden o kom a æ ljønghie« (uden at komme af lyngheden). Endnu omkring 1870 lå det meste af Billum sogns nordlige dele hen i hede¹⁶, og i følge Niels A. Madsen (f. 1887) i Janderup skal »Janderup langhede« omkring 1865 have strakt sig ned til Gudumhøje og have dækket dele af Janderup mark.

På heden var der mange hugorme. Da min mor var barn, skete det, at hugorme lå i sandet ganske tæt ved hendes hjem i »Øster Kærup«. De var bange for hugormene. Min mors mor (Elle Marie) mente at vide, at hugorme kunne springe op i luften efter deres bytte, og at de kunne finde på at patte køerne. Hun var helt sikker på, at en hugorm – selv om den var hugget i flere stykker – ikke kunne dø, inden solen gik ned. En gang havde min mors far (Hans Jensen) hugget hovedet af en hugorm, der lå lige uden for deres stuehus, og da sagde moderen til børnene, at de ikke måtte komme til den, inden solen var gået ned! Da min mor var barn, fandtes der spidsmus i området omkring hendes hjem. Hendes forældre sagde, at hun skulle holde sig fra disse små dyr, for de var giftige. Også skrubbudser skulle man være forsigtig med, mente min mormor. De kunne spytte »jeder« (gift). Hun har fortalt, at hendes far, Benned, en gang var blevet spyttet på hånden af en skrubbudse, og da fik han et grimt sår!

Deres får blev af og til »hogwårmslawen« (hugormslået

= bidt af en hugorm). Som modgift blev der hældt menneskeurin i halsen på fårene. Samme middel blev brugt mod bistik på mennesker, men da blev urinen smurt på det stukne sted. Sådanne folkelige helbredelsesmidler blev brugt i vid udstrækning. Omkring 1880 tjente min mormor hos Benned Eskesen, gården matr. nr. 6, Nørhebo. På denne ejendom var der en lille pige, der ikke kunne ligge tør om natten. Det kendte en gammel kone – vistnok Benneds svigermor – et råd for. En mus blev fanget, og den blev levende sat på en hed stegepande, hvor den blev »stegt« så hårdt, at den bagefter kunne pulveriseres. Det derved fremkomne pulver blev rørt i sirup, og denne blanding skulle barnet spise. Om kuren hjalp, vides ikke.

1887-88 tjente min mormor hos Niels P. Baun i Kærup (fig. 7). Hun fik da en bullen (betændt) finger. Det gjorde ondt og var ved at være slemt. Gamle Tøste Jensen, der var aftægtsmand på gården, vidste imidlertid råd for

Fig. 7. Elle Marie Pedersen, f. 1866. Her ca. 20 år gammel. Omkring den tid tjente hun hos Niels P. Baun i Kærup. Hun er pyntelig klædt. Foto: A. Schmidt, Varde.

dette. Han gik ud i stalden og hentede en varm svinelort, som han lagde på fingeren. Det skulle trække betændelsen ud.

I Kirstine Madsens hjem i »Nørhebo« lavede de selv »swålbærbrændvin« (solbærbrændevin) og »måløwterbrændvin« (malurt). Deres daglejer fik gerne en »swålbærdram«, og hvis Kirstine og hendes søskende havde ondt i maven, fik de også lidt af denne drik. Hvis min mor eller hendes brødre havde ondt i halsen, fik de et salvieblad at tygge på. For samme onde fik de undertiden the af salvie eller hyldebærblomster. De dyrkede selv salvie i haven.

I tiden indtil første verdenskrig blev der her på egnen lavet meget hjemmebrygget øl. Humlen købte man ofte af fynboer, der kørte rundt i hestevogn og falbød varen. En mand kom til Hans Jensen (min mors far), og han sagde: »det er noen goe humle, vor mor har brygget på dem mange gange«. De fynske humlesælgeres færden her i området var da en gammel tradition. Det tyder alene følgende oplysning i kirkebogen på: Den 2. oktober 1727 begravedes på Janderup kirkegård »Rasmus Bertelsen af Indslev i Fyn, som efter 4 Dages Svaghed døde hos lille Christen i Kiærup den 30. September om Eftermiddagen Klokken to. Hafde fulgt med Rasmus Nielsen fra Asperup at sælge Hummel. Ved 76 Aar gammel«¹⁷.

Mange steder blev der lavet ribsvin, som opbevarede i en lille tønde. Når min mor som barn var med sin morovre hos naboen, »Kræn Smeds«, serverede konen, Sine, et glas ribsvin, og så stillede hun en tallerken frem med småkager og frugtgelé. Med en ske lagde man gelé på kagerne og spiste dem sådan til vinen¹⁸. Min mormor lavede undertiden gelé af rævlingebær. Da provst Helms fra Janderup en gang smagte det, priste han det meget.

I så godt som alle husstande her i området bagte man omkring århundredeskiftet selv sine rugbrød i den store hvælvede murstensovn, og nogle steder bagte man på den måde endnu i 1930'erne. Kirstine Olesen (f. 1889) bagte sine rugbrød i den store ovn, mens hun var kone på gården matr. nr. 22b, Janderup. Hun ophørte først med denne

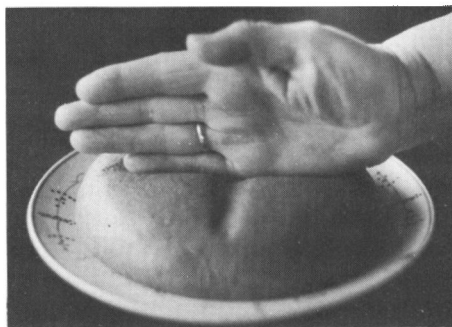

Fig. 8. Kirstine Olesen viser, hvordan korset på surdejen blev lavet med håndkanten. Foto: Knud Jensen 1964.

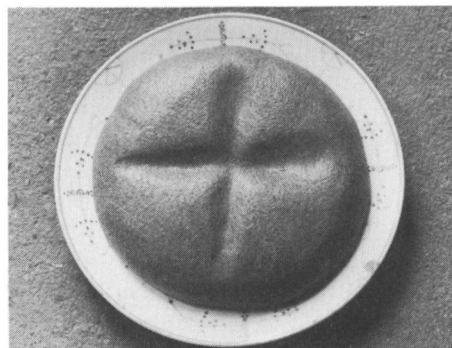

Fig. 8a. Surdejen med det mærke, Kirstine Olesen selv har anbragt. Foto: Knud Jensen 1964.

bagemetode omkring 1950. Af den syrnede rugbrødsdej tog hun et stykke til surdej til næste bagning. Det formede hun som en stor rund bolle og lagde det på en tallerken. Med kanten af hånden trykkede hun derpå to riller over kryds på surdejen, således at der fremkom et korslignende mærke (fig. 8). Hun havde lært dette af sin mor, Ane Frandsen, f. 1852 i Janderup. Indtil 1935 bagte Kirstine Madsen (f. 1890) rugbrød i den store ovn. Hun var da kone på gården matr. nr. 20 af Janderup. Hun lavede fire fordybninger i sin surdej, og det gjorde hun med tommelfingrene, der begge samtidig blev trykket ned i dejen to gange, men på tværs af hinanden, således at der fremkom et mærke, der nærmest lignede et firkløver (fig. 9). Hun

Fig. 9. Kirstine Madsen viser, hvordan mærket i surdejen blev lavet med tommelfingrene. Foto: Knud Jensen 1974.

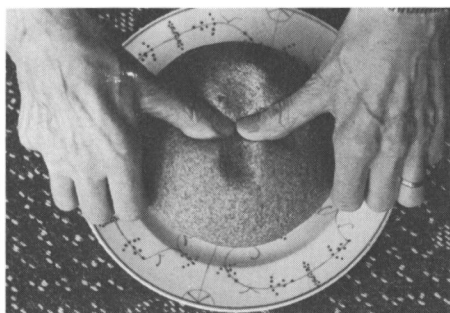

Fig. 9a: Surdejen med det mærke, Kirstine Madsen selv har lavet og med salt, hun selv har drysset på. Foto: Knud Jensen 1974.

dryssede så salt i mærket, og derpå blev surdejen stillet bort til næste bagning. Dette havde hun lært af sin mor, Mette Kirstine Jensen, f. 1868 i Thorstrup sogn. Disse mærker var nok oprindeligt tænkt som et værgemiddel, der skulle sikre en god bagning.

Foruden »brød« og »kåeg« (rugbrød og sigtebrød) bagte Pernille Mikkelsen (f. 1884) i Strudvad »stuer kringler« og »kovringer« af rugsigtemel. Kovringerne var runde og ca. 16 cm i tværsnit. Det var egentlig små runde sigtebrød. De store kringler, der var ca. 18 cm lange, blev flækket, smurt med smør og spist til kaffe på bagedagen. I Pernilles barndomshjem på »æ wolm« (Janderup Holm) havde de bageovnen i køkkenet ved det åbne ildsted. De satte »en stuv« af tørv og lyng inde i ovnen, der var så lav, at en voksen ikke kunne komme derind. Pernille måtte derfor

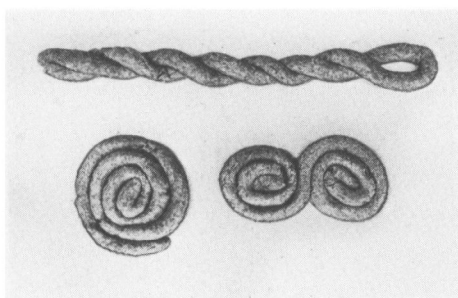

Fig. 10. »Peder Hus« på Søvig hede i 1964. Han hed rettelig Hans Peder Hansen, og han var født 1892. Her står han uden for sit hus. I hånden holder han »æ skøssel«, et redskab til at sætte brød i ovnen med. Foto: Knud Jensen.

som barn mange gange krybe ind i ovnen at sætte stugen! De fyrede, til »æ swåt mand« (den sorte mand) var væk, d.v.s., indtil ovnhvælvingen var hvid af varme. Asken blev skrabt ud med »æ råeg« (ovnrage, et skraberedskab), og »æ åen« (arnen = ovnbunden) blev så fejtet ren med en rævlingekost. Brødene blev sat ind på ovnbunden med »æ skøssel«, et redskab af træ, bestående af en lang stang med en aflang plade på enden (fig. 10). De anbragte et tændt tællelys i en gammel jernstage inden for »æ ovnsmund«, og ved lyset derfra kunne de se til at sætte brødene på plads på ovnbunden. Brødernes endeskive kaldtes »æ skalk« og skorpen »æ renn«. Pernille har set de gamle »tæll æ brø aw« (tæll = snitte, skære) med en kniv, mens de holdt brødet lodret ind mod brystet og skar brødkiverne vandret af.

Når de bagte i den store ovn i Klara Sørensen's barndomshjem, gården matr. nr. 5, Billum Tarp, lavede hendes mormor, Ellen Christensen (f. 1831) nogle små kager af sigtebrødsdej til børnene. Disse kager vises på fig. 11.

Fig. 11. Kagerne, som Klara Sørensens bedstemor lavede til børnene. De her viste kager lavede Klara til mig i 1969 af min medbragte dej. Øverste kage er ca. 15 cm lang. Foto: Knud Jensen.

Den øverste lange kage kaldte bedstemoderen »en tamp«. Den skulle vel ligne et stykke snoet reb. Kagen forneden til venstre kaldte hun »en snæjl«, og den til højre vistnok »en es« eller »en jul«. Sigtebrødsdejen hævdede de med ølgær, som opbevarede i »en swåt sæt« (lav jydepotte). Når børnene kom ind, lød det ofte fra bedstemoderen: »skywt æ wand o æ gjær« (skift vandet på gæren). Bedstemoderen døde i 1906. Klara er født i 1891. Hun fortalte mig dette i 1969.

Til jul blev der bagt »pewernødder«. Dejen blev trillet i stænger, og af disse blev pebernødderne snittet. Børnene fik pebernødder som godter, og i juledagene gættede de om dem. Da Sofie Jespersen (f. 1903) var barn og boede i Sønderhebo, tog de en pebernød i hånden, strakte den lukkede næve frem og sagde: »mi gris gor te skov«. Et andet barn sagde: »min gor mæj« (min går med), og så sagde det første barn: »wa træ leger en unner« (hvilket træ ligger den under). Det var da om at pege på den finger, pebernødden lå under. Eller et barn lagde én eller flere pebernødder ind i hulrummet mellem begge de sammenlagte hænder og sagde henvendt til et andet barn: »te, te, spre, spre, gjæt så for du manne (- gæt så får du mange)«. Det drejede sig da om at gætte antallet af pebernødder. I Andreas Kjeldsens drengetid i Kærup brugte de denne remse både ved gætning om pebernødder og om knapper. Sofie Jespersens »faster Hanne« i Nybro opbevarede sine pebernødder i en hvid lærredspose, der hang ved komfu-

ret. Jacobine Nielsen (f. 1860 på Rømø) i Billum trykkede sine pebernødder ud af dejen med et fingerbøl uden bund, en såkaldt sy-ring. Alle hendes pebernødder var derfor lige store og pænt runde. Meddelt 1974 af hendes søn Arild Sørup i Billum.

Når de havde slagtet et får eller et lam i min mors barndomshjem i »Øster Kærup«, blev det slagtede dyrs hoved rengjort, hjernen og øjnene taget ud, og hovedet kløvet på langs. Det blev derpå ristet på komfuret. Ringene blev taget af fyrhullet, og ildklemmen blev lagt med spredte »ben« over fyrhullet. På ildklemmen blev de to halve fårehoveder lagt og således »grillet« over ilden. Måske blev de »stegeriste«, der ofte nævnes i skifter fra 1700'tallet, brugt til samme formål¹⁹. Thorvald Hansen (f. 1899) har fortalt, at de i hans barndomshjem, gården matr. nr. 23, Janderup, udnyttede hoveder af slagtede får på samme måde. Hos dem blev dyrets øjne dog ikke taget ud. Det var forbeholdt Thorvalds far, Andreas Chr. Hansen, at spise kødet af de ristede fårehoveder. Han spiste også fårets øjne, der af ham blev betragtet som en særlig lækkerbiskken!

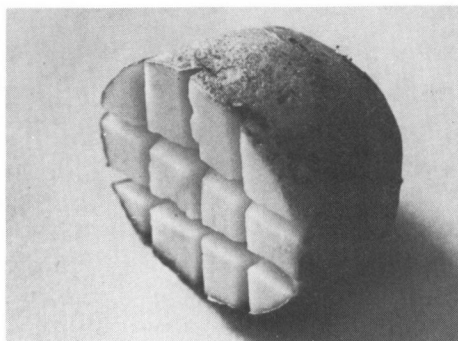
Min mormor (Elle Marie Pedersen) lavede »bedderwåst« af tykmælk, som hun siede vallen fra. Hun blandede kommen i mælkemassen og rullede den i små aflange stænger. Ostene blev lufttørrede i det fri. Disse oste blev efterhånden meget faste og hårde.

Da min mor var barn, tog hendes mor en sandet lyngtørv ind og sleb gafler og knive blanke på undersiden af den. Det var næsten lige så godt som smergellærred.

I Kirstine Madsens barndomshjem i »Nørhebo« var de fleste vægge blot kalkede, men hendes mor forstod at pynte væggene på en særlig måde. Ved bageovnen i bryggerset kalkede hun væggen sort med kønrøg. Hun skar så en kartoffel igennem, så den fik en jævn skæreflade, og i denne flade skar hun riller på kryds og tværs, så der fremkom et mønster (fig. 12). Så dypede hun kartofflen i hvidt, fedt kalk og lavede dermed aftryk på den sorte væg. Det så godt ud og blev beundret af folk, der kom hos dem.

Endnu omkring år 1900 gik mange gamle koner, også

Fig. 12. Kartoffel med indskårne riller, der danner et mønster. Tildannet af Kirstine Madsen i 1974. Foto: Knud Jensen.

på denne egn, uden bukser, men til gengæld bar de flere lag lange skørter. Nogle kvinder havde bukser, der var åbne i skridtet. Når kvinder arbejdede i marken, havde de behov for at kunne hæve de lange skørter, og til det formål brugte de »kiltbo·n« (kiltbånd), der var fastgjort fornedet på skørtet og blev bundet eller knappet længere oppe, når skørtet skulle trækkes op. Ældre mænd brugte mest uldne gangklæder, syet af vadmél. Benned Pedersen i »Øster Kærup« (f. 1831) havde vadmélsbukser, der foran var forsynet med en klap til at knappe ved siderne. Der var altså ikke gylp i hans bukser. Da han var omkring 84 år, skulle han have nye bukser, og han bestemte da, at de skulle syes nymodens med gylp, »for så ka Marius fo'em, nær a er dø« (så kan Marius (hans barnebarn) få dem, når jeg er død). Benned gik i uldne skjorter, syet af vævet mellemblát stof, forsynet med hals- og håndlinninger. Sådanne skjorter bar han både dag og nat. Han havde intet særligt nattøj. Lagnerne i hans seng var hjemmevævede af uld fra deres egne får. Min mormor (Elle Marie) farvede uldgarn i løgskæl. Det gav en gulbrun farve, der var ret ægte. Til påsken farvede hun hønseæg ved at koge disse med løgskæl. Kirstine Madsen har fortalt, at ældre mænd i hendes barndomstid brugte »huesbo·n« (strømpebånd),

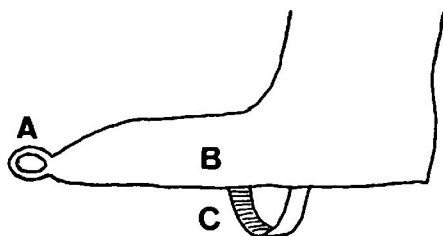

Fig. 13. Hans Skippers »fæslinghues«. A: Løkke til at anbringe omkring tåen. B: »æ pløs«. C: Læderrem. Tegnet af Knud Jensen.

der var »virket« (flettet) af uldgarn²⁰. Båndet holdt strømpen oppe. Det blev slået to gange omkring benet lige under knæet og bundet i sløjfe. Børn gik sommetider med uldne strikkede strømper uden sål. Det var jo sålen, der først blev slidt. Hans Skipper i Janderup havde sådanne strømper, der i hans hjem blev kaldt »fæslinghueser«. For nede på strømperne var der fastgjort en læderrem, der blev anbragt under foden, og foran var der en løkke, der blev sat omkring tåen efter stortåen. På den måde blev strømpen holdt på plads. Den del af strømpen, der var oven på foden, kaldte de »æ pløs« (fig. 13). Andreas Kjeldsen i Kærup kaldte sådanne strømper »stumphueser«. Remmen under foden kaldte han »æ fæsling« og løkken om tåen »æ yew« (øjjet).

Folk her på egnen, der boede uden for stationsbyerne, forrettede de fleste steder deres nødtørft i »æ moggrof« (møggrøften = grebningen) i stalden. Endnu i 1930'erne var dette almindeligt. WC med »træk og slip« vandt først indpas i løbet af 1950'erne.

Leen blev her på egnen ikke slebet, men »håret« (hærdet). Man slog leens æg tynd og skarp med en hammer, og det foregik her i liggende stilling (fig. 14), mens man andre steder udførte dette arbejde i siddende stilling.

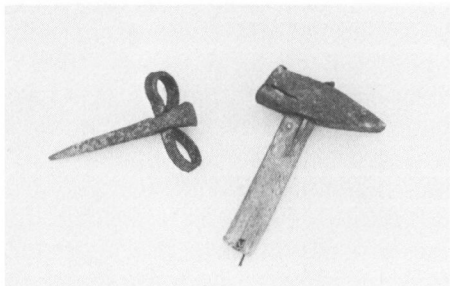
I 1963 fortalte Søren »Krænsen« (Christensen), f. 1867, om sin drengetid på Søvigmark. Hans far leverede klyne og tørv til fannikerne ved åen i Janderup. Han kørte med studeforspand. Om morgenen, inden de otte børn kom op af sengene, spandt Sørens mor uldgarn, mens faderen

Fig. 14. Jakob Frandsen »hæ'er« (hærder) en »jolle« (hø-le). Leens blad hviler på »æ hærspe« (ambolten), og Jakob slår på bladets æg med »æ hæ'hammer«. I enden af hammerskaftet er der et søm, som er stukket ind i den sæk med hø, som Jakob ligger på. Dette bevirker, at slagene hver gang rammer lebladets æg, efterhånden som bladet flyttes. Bemærk, at arbejdet foregår i liggende stilling. Foto: Knud Jensen 1973.

kartede. Moderen støbte selv lys af talg. Faderen flettede sko af siv, som han hentede ved Varde å. Disse sivsko solgte han til folk på egnen. I Kærup var der en mand, der flettede måtter af siv. Han solgte måtterne, som folk lagde på de kolde gulve ved sengene. Søren huskede ikke, hvad denne mand hed. Han boede vistnok i Anton Hansens hus

Fig. 14a. Redskaberne til hærningen af lebladet. Til venstre »æ hærspe« (ambolten), hvis spidse ende blev drevet ned i jorden, helst i brolægning. Til højre »æ hæ'hammer«.

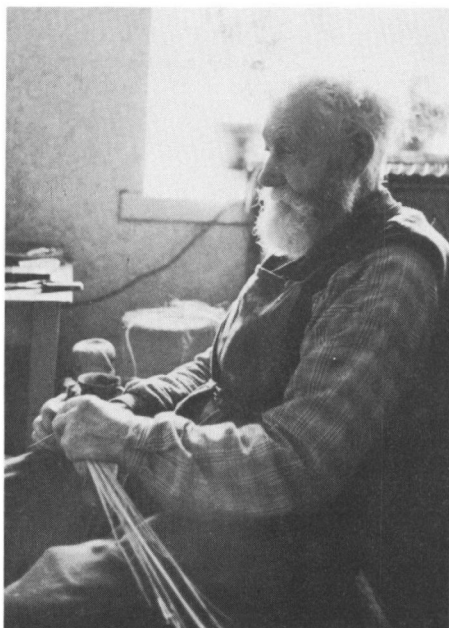

Fig. 15. Gamle Anton Hansen i Kærup i færd med at flette en halmkurv. Foto: Knud Jensen 1959.

i Kærup, det hus, hvor senere Andreas Kjeldsen boede. I 1959 besøgte jeg Anton Hansen (f. 1862 i Oksby sogn) i Kærup. Da flettede han halmkurve (fig. 15), og han afsatte vistnok nogle af disse som »klynkårre« (klynkekurve).

Johannes Rødtness fortalte i 1974, at der har ligget »en kølhus« (et køllehus = tørreovn for malt til ølbrygning) nord for Store Hebo, lige vest for det sted, hvor St. Hebovej udmunder i Hebovej.

Ejner Brun Jørgensen (f. 1892 i Kjelst) har fortalt, at der i nærheden af hans gård i Hyllerslev (matr. nr. 9) har været et køllehus. Det var længe før hans tid. I stærkt snefog løb et par får en gang ind i køllehuset. Kort efter må vinden have slået døren i, så fårene ikke kunne komme ud. Da de blev fundet nogle dage senere, var de døde. Det skal nok passe, at der har ligget en sådan bygning på det sted, for i 1812 oplyses det, at der var »et Køllehus vesten

for Byen« i Hyllerslev²¹. Videre har Ejner fortalt, at der ved Hyllerslev plantage – ved det sted, hvor nu den østlige bro fører over bækken – tidligere var et vadested, hvor folk kørte gennem vandet med hestevogn. I 1786 var der ingen bro her, men det var der i 1870²². Disse oplysninger har Ejner fået af sin svigerfar, Jens Ulriksen, og af gamle Ulrik A. B. Jensen i Hyllerslev.

Om sine forfædre i Billum sogn har Ejner fortalt, at hans morfar, Niels Bakkensen, gården matr. nr. 15, Tarp, købte stude, som han opstaldede. Om foråret kom de i engen og fik »en ki · ring« (en opstrammer) i det gode græs. Ejners farfar, Jørgen Pedersen (1807-81) i Burgård, hentede en gang om vinteren noget tømmer på Fanø. Havet var frosset til, og han bragte træet hjem over isen, helt til Tarp. To planker blev anbragt på højkant som meder, og resten af tømmeret blev lagt på tværs ovenpå. Læsset blev trukket af heste. Da de kom i land, var »æ mi · der« (mederne) næsten slidt op! Ejner Brun har også fortalt, at der i skellet mellem Billum og Ål sogne er et dige, der kaldes »æ Howkendig«. Det skal være en del af et dige, der var sat omkring herregården Hesselmeds jord.

Kirstine Olesen i Janderup (f. 1889) kan huske, at hendes far, Niels Bondesen Olesen (f. 1849) sagde »I« og ikke »du« til sin far, Ole Nielsen (1818-95). Samme tiltaleform brugte Benned Pedersen i »Øster Kærup«, når han snakkede med andre gamle folk. Han kunne f.eks. sige »huðen hå · r I 'et« (hvordan har I det), og det var jo vel at mærke en enkelt person – ikke flere – han tiltalte på den måde!

Af dialektformer for personnavne brugtes her på egnen sådanne: »bu · ne« (Bonde). »frå · ns« (Frands). »græ · js« (Gregers). »je'rig« (Erik). »mat'es« (Mathias). »wålle« (Ole). »søw'ern« (Søren). »ab'lon« (Abelone). »bu'el« (Bodil). »ká · rn« (Karen). »sille« (Cecilie). Og nogle dialektord, som jeg har optegnet: »how'ers« (godt, rart), f.eks.: »hå · r I et how'ers« (har I det godt, hyggeligt, sjovt). »tjá · l« (lagen). »awt« (være lydig, egentlig agte), f.eks.: »ka du et awt« (kan du ikke høre, hvad der bliver sagt, adlyde). »im-mel« (at konstatere noget), f.eks.: »a immel nok om et« (jeg

tænkte det nok). »hæffel« (tigge, plage) f.eks.: »det er gråw hvor du hæfler« (det er groft, som du plager). »ki·er« (komme sig, efter sygdom, svaghed) f.eks.: »no ki·er han sej« (nu kommer han sig) jfr. navneordet »en ki·ring« (en opstrammer). »kræng« (kvik, rask) f.eks.: »a wår mier kræng for tow oer sin« (jeg var mere kvik for to år siden). »hesken«, at komme til »hesken« (at komme sig efter en besvimelse, bedøvelse, at finde sig selv igen). »æ jord« (jorden, men her i betydningen gulvet i huset) f.eks.: »pas o te du et tåwer et o æ jord (pas på, at du ikke taber det på gulvet).

I min mors barndomshjem brugtes nogle dialektord om dyr og planter. »En skronnehå·s« var en bekkasin, altså en fugl. Også »en tinksme« var en fugl. Den kunne de høre nede fra de lave områder ved Hallumvad, hvorfra dens »tink, tink« brød stilheden. Det var en sneppe. En »wålle væ·n dej om« (Ole vend dig om) var en scabiosa, den ret høje, vildtvoksende plante med blå blomster. En »mannekop« var en valmueart. Ordet kommer sikkert af tysk »mohn« (valmue) og »kopf« (hoved). »Oldemuers natlue« (oldemors nathue) var blomsten venusvogn. En ørentvist kaldte de »en ø·rklåk«. De mente, at en sådan insekt krøb ind i ørerne, når man sov. En sort løbebille kaldte de »en skjællebasse«. Min bedstemor sagde også »tærbidder« om en sådan. Da jeg var dreng, kaldte vi en guldsmed (insekt) »fandens ri·hest«.

Ganske naturligt findes der overalt i vort land forestillinger og overleveringer, som knytter sig til kirkerne og ikke mindst til kirkegårdene. Hvad dette angår, danner vore to kirker ingen undtagelse. I 1967 fortalte Niels Østergaard (f. 1890), at de gamle havde snakket om, at de døde fra pestens tid var begravet i den nordlige del af Billum kirkegård. I det nordvestlige hjørne fandt selvmordere, ukendte døde og fattige deres sidste hvilested. På Janderup kirkegård blev sådanne »elendige« nedsat i det sydøstlige hjørne. Ejner Brun Jørgensen har fortalt, at de gamle har sagt, at på dette sted blev Thomas »Kneppels« og Simon »Vindpind« samt andre fattige begravet. En

gang, da en af disse folk blev jordet, havde følget fået en del at drikke, og af den grund tog det lang tid, inden begravelsen var overstået! Thomas »Kneppels« var nok Thomas Mortensen fra Grydvadhuse, der døde 23/3 1880. Simon »Vindpind« var Simon Jensen Pedersen, der døde som fattiglem den 1/1 1905. Ejner Brun fortalte også, at det tidligere var ret almindeligt, at folk, der døde på en gård, »lå lig« i laden eller vognporten, indtil begravelsesdagen.

I 1962 fortalte Christian Sørensen Riber, kaldet »Kre Riwer« (f. 1896), at der ligger en stor mørk sten, større end en bordplade, under alteret i Janderup kirke. Det havde han selv set. Og videre fortalte han, at gamle Niels Andersen i Kærup var med til at sløjfe »Røde Koks høj« på Janderup kirkegård. Denne lille høj, der nævnes i H. M. Iversens sagn, lå på den nordlige del af kirkegården²³.

Skæbnetro og troen på spøgeri og varsler var nok de dele af folketroen, der holdt sig længst, og det er nok et spørgsmål, om der ikke endnu findes rester af sådanne gamle forestillinger. Karen Busk i Varde, født 1891 i Hyllerslev, har fortalt, at gamle Niels Hansen Jensen (f. 1831), der boede på ejendommen matr. nr. 12c, Hyllerslev, havde set en ligskare, der kom fra øst og gik over bækken ved plantagen i Hyllerslev. Det var jo ikke en virkelig ligskare, men et syn. Gamle Niels var synsk! Karen kunne huske, at de snakkede om dette, da hun var barn. Hendes far var skrædder Hans Iversen i Hyllerslev.

Da Hans Skipper (f. 1890) var dreng, så han en nat, at der løb ligesom ild hen ad »æ manning« (tagrygningen) på Søren Krænsens hus (matr. nr. 21b, Janderup). Om morgenen fortalte han sin mor om dette, og hun sagde straks, at det var »lig-ild«, han havde set. Kort tid efter døde Sørens kone, Line (Ane Poulina døde i 1903).

Da Klara Sørensens far, Christen Thomas Chr. Thomsen (f. 1861) flyttede til gården matr. nr. 5, Billum Tarp, sagde hans mor i Dalkjær, Hostrup sogn, at gården »stod i forbrand«. Og det må vel have været rigtigt, for den 1. oktober 1891 brændte gården ved lynnedslag! Klara for-

Fig. 16. Hyllerslev kirkevej ved Klamsbro, set fra øst. Foto: Knud Jensen 1982. Her var det rent galt med spøgeri. »En Aften, Jens Sørensens Forældre kom kørende fra Varde, mødte de ved Klamsbro tre Karle. De gik saa nær ved Vognen, at de næsten gned dem paa Hjulene og var i blaa og sorte Klæder. Jens Sørensens Forældre sagde »God aften«, men de tre gik deres Vej og sagde ingenting. Disse Spogelser kom fra Præstegaarden og gik over paa den Gaard, hvor Ole Madsen har boet. Her havde de i levende Live »ligget i med Konen«, og maatte nu til Straf herfor spøge. Denne Kone var gift med en Mand af Navn Burmand. . .« (Fra H. M. Iversens sagn 1857. Se Fra Ribe Amt 1957, side 278). Jens Sørensens forældre var gårdmand i Janderup, Søren Jørgensen (1742-1795) og Gertrud Henningsdatter, død 1794. »Burmand« var uden tvivl major Bormann, der 1706-1715 boede på gården matr. nr. 9, Hyllerslev. Mens han omkring 1710 var »med Regimentet uden for Riget«, lod »hans Hustru sig af en anden besvangre«. (I Jydske Rytterregiments kasseregnskab 1715, i rigsarkivet). I 1857 huskede almuen altså stadig majorfruen, der ca. 150 år tidligere havde været sin mand utro!

talte også, at der løber en hovedløs hest ved »Wålstowt« mellem Tarp og Kjelst. Det har hendes forældre sagt.

Ane Thomsen (f. 1887) i Strudvad fortalte i 1972 om »æ lækmand«, et spøgelse, der slæbte en raslende jernlænke efter sig, og som færdedes om natten i området mellem Store Hebo og Strudvad. Bag dette sagn ligger nok forestillingen om den svingagtige landmåler, der ikke kan finde fred i sin grav. Jens Marinus Jensen var født 1865 på ejendommen matr. nr. 11a, Janderup mark. Da han var ca. 20 år, tjente han på Store Hebo. En aften i mørke gik

Fig. 17. »En Aften kom Iver Smed gaaende fra Varde med Kirkevejen (fra Hylerslev), og som han naaede Tjørnehækken, hvor Kirkevejen tilligemed Vejen fra Præstegaarden ad Havremærskens til, danner en Korsvej, ser han en stor sort Pudel staa i Gangstien. Den lagde Hovedet tilbage og rørte sig ikke af Stedet. Iver kaldte og klappede ad den, men den forblev ubevægelig. Da Iver Smed kom hjem, var han syg og kunde intet spise«. (Fra H. M. Iversens sagn 1857. Se Fra Ribe Amt 1957, side 280). Smeden var Iver Christensen (1801-1877), der boede i Janderup. Billedet viser det sted, hvor spøgelseshunden blev truffet. Set fra nord. Tjørnehækken er her endnu. Foto: Knud Jensen 1977.

han derfra mod sit hjem. Han gik alene og direkte mod hjemmet, men da han gik »tvær øver en fenn ve æ gammel landvej« (tværs over en fenne ved den gamle landevej), kom der én op på siden af ham og sagde ikke et ord. Det var ligesom skikkelsen slæbte på noget. Lige før hjemmet, da Jens Marinus gik langs et dige, forsvandt den anden pludselig! Dette blev fortalt i 1973 af Nielsine Pedersen, f. Jensen (f. 1894), der var en broderdatter til Jens Marinus. Det var nok »æ lækmand«, han havde truffet!

Gengangeri mente man at kunne forhindre på flere måder. Måske var det en sådan forestilling, der lå bag handlingen i den følgende beretning: Den 21. marts 1906 døde min mors broder, Niels, 16 år gammel. Min mor var da kun 6 år gammel, men hun husker mange enkeltheder

fra denne sørgelige begivenhed. Da Niels var død, blev han lagt på strå på bordet i deres pæne stue. Ane Frandsen (f. 1851 i Janderup), Mogens Christensens kone fra naboejendommen, var til stede for at hjælpe. Hun sagde: »så ska vi li·ha hans tæer bun'n«, og så bandt de hans stortæer sammen med et stykke hvidt uldgarn! Formentlig videreførte Ane blot en gammel skik, som hun ikke selv lagde nogen egentlig mening i, men udelukkes kan det vel næppe, at det oprindeligt blev gjort for at hindre den døde i at gå igen. Man kan jo ikke »gå« med sammenbundne fødder! Min mor kan huske, at den døde broder blev lagt i en sort kiste med englehoveder på. Kransene var af tøjblomster. Min mor var i den anledning klædt i et sort-hvidprikket forklæde med lange ærmer. Hun bar en sort broche og en sort sløjfe i håret.

Kristian J. Hansen (f. 1914) i Hyllerslev har fortalt, at han som dreng af og til kom hos vejmand Niels Riber i Hyllerslev²⁴. Det skete da, at Niels sagde: »Han ska ha en femotyvær, ta li mi yw« (han skal have en femogtyvøre, tag lige mit øje). Så hentede husholdersken, Karen, den gamles glasøje, der lå på hjørnehylden. Niels Riber satte det på plads i øjenhulen og fandt mønten. Det var nok ikke så mærkeligt, at Kristian var overbevist om, at Niels Riber kunne se med sit glasøje!

Indtil et par årtier ind i dette århundrede eksisterede der endnu en del omstrejfer, tiggende originaler, der gik på landevejene og søgte overnatning og føde hos folk på deres »rute«. En af disse var »Jens Kuwn«. Han var for-drukken, og Kre Riwer sagde om ham, at han ville »hæller ha tow pons som jen« (ville hellere have to punche end én). Om sig selv sagde han: »A er Jens Kuwn fra Lu·n, a gjør ingen u·n« (jeg er Jens K. fra Lunde, jeg gør intet ondt). Han hed Jens Christensen Kovang og var født ca. 1835. Han døde 2/10 1906 som almisselem på Lunde fattiggård.

En anden omstrejfer var »den tossede urmager«, der vistnok hed Madsen. Det blev sagt, at han havde været en dygtig urmager, men han ville lave et evighedsur, og det

havde han efter sigende spekuleret mere på, end hovedet kunne holde til. Sommetider opholdt han sig i Bredmose ved Nybro, hvor han eksperimenterede med magneter og andet mekanik. Det skete, at han kom i min mors hjem i »Øster Kærup« for at få sin skjorte tørret. Han havde selv vasket den i bækken ved Nybro, men når det traf ind med fugtigt vejr, kunne han ikke få den tør. Han kunne nok trænge til at få en ren skjorte på, for han var så fuld af lus, at min bedstemor forbød børnene at komme i nærheden af ham. Børnene var lidt bange for ham. Han råbte højt og talte altid om den engelske dronning (Victoria?), som han var vred på. De havde en ko, der blev helt sær, når han begyndte at råbe. Så for den op i båsen og rystede over hele kroppen. Ane Kathrine Pedersen (f. 1888), der var en datter af lærer Mogens Christensen, fortalte i 1963, at »urmageren« gik klædt i falmet, brunligt tøj. Han var mager og spinkel. Han reparerede folks ure og fik mad, hvor han kom frem. Han var vred på de europæiske fyrster og ønskede sig til »det fri« Amerika. Han sagde, at hvis Atlanterhavet kunne fryse til, så ville han gå til Amerika. Han kom en gang i Niels Østergaards hjem i Billumgårde, og da reparerede han deres »klokke«. Der manglede en fjeder i dette ur, men så lavede han en ny fjeder af blikket fra en gammel mejerispand, og så kunne klokken gå igen!

En omstrejfende tiggerske var »Stine Lattesprung«. Hun kom i årene 1905-08 i min mors barndomshjem i »Øster Kærup« og tiggede. Hun bar en hvid lærredspose – en pose af »lat« (lærred) – og det havde vel givet hende øgenavnet. Min mors mor var altid bange for ikke at give hende nok. Hun stolede ikke rigtigt på hende!

En af de mest kendte omstrejfer var »Kaffe Hanne«. Hun kom også i min mors barndomshjem. Når bedstemor så, at hun nærmede sig, sagde hun til børnene: »skynd jer o lok æ da r te æ stold« (skynd jer at lukke døren til stalden). Hun ville ikke have Kaffe Hanne ind til dyrene, for måske kunne hun gøre »ondt«! Kaffe Hanne ville en gang overnatte hos Andreas Kjeldsens farmor, »gammel Gitte«,

i Kærup. Men hun jagede hende bort. Andreas kunne huske Kaffe Hanne. Hun var et kraftigt kvindfolk, og hun havde brændevin med. Folk var bange for hende, sagde Andreas, men han kunne ikke begrunde denne angst. Da Kirstine Madsen var barn, kom Kaffe Hanne en gang i hendes hjem i »Nørhebo«. Hun kogte selv kaffe hos dem. Moderen var bange for hende! Hos Niels Østergaards forældre i Billumgårde fik Kaffe Hanne lov til at overnatte i laden, da Niels var barn, og da spåede hun dem i kaffe-grums. Hun kom langt omkring. En gang var hun i Børs-mose, og da sagde Oliane Groves moster²⁵ til hende: »Ka du sie o kom ud a æ by«. Så gik Kaffe Hanne, og da der i det samme kom en »fiervuen« (fjedervogn, hestevogn til finere kørsel), blev hun bange og løb ind over heden. Hun troede vel, at det var øvrighedspersoner. Jeg har optegnelser om, at Kaffe Hanne kom til Kvong, Toftnæs, Ansager, Øse, Aastrup og Holmsland. I beretningerne om hende oplyses det, at hun tiggede og medbragte et spritapparat og en lille kedel. De steder, hvor hun overnattede, lavede hun selv kaffe ved hjælp af disse remedier. Kaffe Hanne var identisk med den ugifte Johanne Marie Nielsen, født 1/6 1841 i Bække sogn. Hun døde den 10/3 1906 i arresten i Skjern, hvor hun afsonede en straf for betleri.

Af det ovennævnte fremgår det, at folk var bange for Kaffe Hanne. Det kan ikke have været fysisk overlast, de frygtede. Det må have været angsten for hendes eventuelle overnaturlige evner til at »gøre ondt«, der lurede i bunden af deres sjæl – angsten for, at hun kunne forhekse husdyr, avl, ja de gode folk selv! Forestillinger om visse folks overnaturlige evner eksisterede endnu i bedste velgående omkring år 1900, og sådanne forestillinger havde nok direkte forbindelse tilbage til den tro, der i 1600'tallet udløste hekseprocesserne. Kirsten Pallesdatter fra Kjelst i Billum sogn, der blev brændt for trolddom i 1614, var en omstrefjende tiggerske ligesom Kaffe Hanne²⁶!

Når jeg i teksten har sat anførelsestegn ved stederne »Øster Kærup« og »Nørhebo«, skyldes dette, at de to ejen-

domme, det drejer sig om, i den lokale befolknings bevidsthed ligger i disse bebyggelser til trods for, at de i virkeligheden hører til henholdsvis Janderup mark og Bandsbjerg.

Hvor intet andet er nævnt, har jeg selv indsamlet og optegnet det ovennævnte traditionsstof i årene siden 1960. Hvad angår de på fig. 8 og 9 viste surdejsmærker, så er disse blevet til på den måde, at jeg har medbragt et stykke rugmelsdej under mine besøg hos meddelerne. Disse har da selv, uden at være påvirket af mig, anbragt mærkerne på dejen, hvorefter jeg har fotograferet dette²⁷.

Jeg er mine meddelere taknemmelig for deres beredvilighed til at give mig disse mange oplysninger. En særlig tak skylder jeg Kirstine Madsen i Janderup og min mor, der har meddelt mig en stor del af beretningerne i denne artikel. Ligeledes ønsker jeg at takke Dansk Folkemindesamling for god hjælp ved at skaffe mig visse af H. M. Iversens optegnelser.

*Jens Christian Jensens Friis's hænder.
Han døde 1924 i Hyllerslev, 91 år gammel.*

Noter

1. Disse optegnelser findes i Dansk Folkemindesamling, København.
2. »Øl og Mad« nævnes i gamle arkivalier, således 1715, da major Bormann overdrog en gård i Hyllerslev (matr. nr. 9) til Anders Andersen, der bl.a. forpligtede sig til »et gammel Kvindfolk med Øl og Mad, saa længe hun lever, at forsyne«. (1. Jydske Rytterregiments kasseregnskab, i rigsarkivet). Og 17/8 1799 oprettede Niels Christensen i Nørhebo en kontrakt med sin svigersøn, der skulle give ham »Øl og Mad, Klæde og Pleie«. (Skødepanteprotokollen for Vester Horne herred, i landsarkivet, Viborg).

3. Sognerådsprotokol 1854-80 for Janderup og Billum sogne. På lokalhistorisk arkiv i Janderup.
4. Morten Eskesen, »Minder og Udsigter«, Odense 1881, side 97ff.
5. I 1901 drev Jens Sørensen, f. 1841 i Guldager sogn, ejendommen matr. nr. 2b, Kærup. Hans kone, Abelone Jakobsen, var født 1840 i Guldager sogn. (Folketællingen 1901 i rigsarkivet).
6. Søren Lassen Sørensen, f. 1837 i Horne sogn, død 1910 i Janderup, var markmand. Han skulle føre tilsyn med, at kreaturerne ikke løb over i en anden mands mark eller eng. Skete det, noterede han det i sin bog, og så gav det bøder. Se »Janderup og Billum Sogne«, bind I, 1979, side 208f, og bind II, 1982, side 364f.
7. Fra Ribe Amt 1957, side 289.
8. Han hed Hans Pedersen. Han druknede 28. oktober og blev begravet på Janderup kirkegård 5. november 1696. (Janderup Billum kirkebog I, side 121a).
9. Natmandsfolkene var Jens Jensen og Kirsten Christophersdatter, og barnet blev kaldt Kirsten. Det var født hos Tøste Andersen i Kærup. (Janderup Billum kirkebog II, side 254).
10. Janderup Billum kirkebog I, side 314b og 315a.
11. »Den Danske Atlas«, toms V, bind 2, Kbh. 1769, side 701: »Jandrup Bye deles af Almuen i Østerbye eller Katrevel, Midtbye og Vesterbye«.
12. Janderup Billum kirkebog I, side 124b.
13. H. F. Feilberg, »Ordbog over jyske Almuesmål«, bind II, Kbh. 1894-1904, side 751, ordet »oplande«.
14. Matrikelarkivets udskiftningskort, f.eks. Hyllerslev 1786.
15. Meddelt 1963 af Gunnar Bennedsen (f. 1911) i Janderup.
16. Generalstabens kort »Varde« 1874, opmålt 1870.
17. Janderup Billum kirkebog I, side 244a.
18. »Kræn Smed« var Christen Nielsen, f. 1827 i Hyllerslev, gift med Nielsine Thomsen, f. 1838 i Kærup.
19. F.eks. skifte 12/7 1773 efter Jens Justesen, Hyllerslev Storgård. Da blev der i køkkenet bl.a. registreret »en rist«, vurderet til 8 sk. (Riberhus Amts skifteprotokol B 9 - 1219, side 367ff i landsarkivet, Viborg).
20. H. K. Kristensen, »Vævespæld og hosebånd« i Mark og Montre 1969, side 45ff.
21. Køllehuset var på 2 fag og 5¾ alen dyb, af grundmur med stråtag, forsynet med »Kølle og Køllegris«. Takseret 20/8 1812. (Brandforsikringsstaksationsprotokol for Vester Horne herred, Brd 37-28, side 374, i landsarkivet, Viborg).
22. Udskiftningskort 1786 over Hyllerslev og Generalstabens kort »Varde« 1874, opmålt 1870.
23. Fra Ribe Amt 1957, side 272, og »Janderup og Billum Sogne«, bind III, 1983, side 108.
24. Niels Marinus Jacobsen Riber, f. 1843 i Sønderhebo, boede i huset

- matr. nr. 18, Hyllerslev, hvor han døde 1922. Se »Janderup og Billum Sogne«, bind III, 1983, side 141.
25. Oliane Grove, gift med Karl Fr. Grove, boede i Nr. Billum.
26. H. K. Kristensen, »Hekseprocesser paa Vardeegnen«, i *Fra Ribe Amt* 1932, side 139ff.
27. Om denne fremgangsmåde, se Knud Jensen, »Traditionsoptegnelser om brødbagning«, i »Nordslesvigske Museer« nr. 8, Tønder 1981, side 70ff.

Langt den største del af mine egne optegnelser i denne artikel er i årenes løb indsendt til Dansk Folkemindesamling og Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser, begge i København, dels også til Institut for jysk Sprog og Kultur i Århus. Kun enkelte af disse beretninger har tidligere været offentliggjort. Om de i artiklen nævnte steder og personer kan yderligere oplysninger søges i trebindsværket »Janderup og Billum Sogne«, 1979-83.

Knud Jensen, f. 1920 i Janderup sogn, politiassistent, Nygade 47, 6330 Padborg. Har indsamlet traditionsstof fra navnlig Sønderjylland og Vestjylland siden 1960. Skrevet om folketro i Gyldendals Egnsbeskrivelser, bindene om Sønderjylland og Vestjylland. Artikler i »Fra Ribe Amt«, »Mark og Montre«, »Nordslesvigske Museer«, »Sønderjysk Månedskrift«, »Sprog og Kultur«, »Folk og Kultur«, Turistårbogen 1980. 1978-80 redaktør af årbogen »Fra Bov Museum« og har skrevet flere artikler til samme. En af hovedleverandørerne til trebindsværket »Janderup og Billum Sogne« 1979-83. Tjenstgørende under FN på Cypern og indsamlet etnologisk materiale dér.